

Позитивизам и хришћанство

Др ЛАЗАР МИЛИН

НЕКОЛИКО УВОДНИХ НАПОМЕНА

Ако посматрамо однос хришћанства и философије у току ових скоро двадесет векова хришћанске ере, добићемо слику двају сапутника који се час љубе и узајамно помажу, час се свађају као сугестари око заједничке просторије. Први њихов сусрет био је углавном непријатељски. Разлога је било више. Пре свега у самој човековој души усађене су врло дубоко две компоненте: једна човека вуче ка религији, друга га одбија од религије. Из борбе тих двеју компонената рађа се философија која може бити религиозна, то јест може помагати човекова религиозна схватања и убеђења, а богме, може бити и нерелигиозна, то јест може оспоравати оправданост религиозних убеђења.

У доба појаве хришћанства философија античког света била је разбијена у разне школе. као и данас. Може се слободно рећи да је скептицизам био доминантна нота тадашње философије. Та философија се крајње критички односила према свему, па и према самој себи, а поготово према ондашњој грчко-римској религији, обученој у фантастичну одећу митологије. И гле, сад, кад су философи убедили себе да су сви богови дефинитивно мртви, појављује се једна нова наука, једна нова организација, један нови стил живота, хришћанство, које као и философи признаје да су богови паганског света не само мртви, него да никад нису ни били живи. Али, та нова наука учи да постоји један једини вечно живи Створитељ света који се људима об-

---

Напомена: У уторак, 14. XII 1971. године у великој сали Студентског културног центра у Београду одржан је дијалог о теми: *Позитивизам и хришћанство*. У том дијалогу су учествовали: др Бранко Бошњак, професор Свеучилишта у Загребу, др Вјекослав Бајсић, професор философије на Богословском факултету у Загребу, др Андрија Крешић, професор, и др Лазар Милин, професор Богословског факултета Српске православне цркве у Београду. Дијалог је почео тиме што су поменути четири професора изложила своје мишљење о постављеној теми, а затим се прешло на постављање директних питања и одговора, прво између самих професора, а затим се у дијалог укључила и присутна публика. Први и најисцрпнији реферат о теми „Позитивизам и хришћанство“ изложио је професор Лазар Милин, кога смо замолили да за „Теолошке погледе“ уступи тај свој реферат кога доносимо у целини, као што је био изложен на самом дијалогу.

јављује преко видљиве природе, а најдиректније и најпотпуније кроз личност оваплоћеног Сина Божјег и кроз његово васкрсење.

Кад су Атина, Рим и Александрија чули за васкрсење Христово, грохотом су се насмејали (Дел. ап. 17, 32), и прогласише хришћанство најгаднијим и најопаснијим сујевејем. Јер, тадашња владајућа философија не зна и неће да зна ни за каквог Бога, а васкрсење је по њеном мишљењу апсурд који не улази ни у чију главу.

Али, та иронија није ни за часак збунила хришћанске проповеднике који су одговарали речима ап. Петра који каже да свога Господа „не проповеда мудро измишљеним приповеткама, него смо сами видели славу Његову” (2. Петр. 1, 16), који каже: „Ми не можемо а да не говоримо оно што видесмо и чусмо” (Дел. ап. 4, 20).

Према томе, речено философским речником, сукоб раног хришћанства са античком философијом био је заправо сукоб емпиризма и рационализма; сукоб у коме се хришћани позиваху на емпиријско, искуствено, сазнање, а философи на разум. То је био сукоб философске скепсе и хришћанске извесности; сукоб сумњичавог стављања свега под знак питања и сведочанства очевидаца који су свесни да њихове тврдње превазилазе моћи људског разума, али који су се ма и несвесно држали принципа: *contra factum non valet argumentum* = против чињенице не вреди аргуменат. Та мисао је до дана данашњег изражена у црквеном песништву и то врло често и богато. Тертулијан ће отићи чак тако далеко, да ће на приговор да су хришћанске догме апсурдне, скоро пркосно, одговорити оним чувеним: „Верујем јер је апсурдно” „*Credo quia absurdum est*”; „Сигурно је, јер је немогуће = *Certunum est, quia impossibile*. Толико он даје превагу емпиризму над рационализмом!

Додуше то није постала парола целе хришћанске теологије, иако и данас она има своје далеке изданке међу протестантским теолозима. Међутим, било је већ међу светим оцима и обазривијих мишљења и помирљивијег става према философији. Тај став би се могао изрећи речима: догме нису апсурди, него тајне. Чак и кад би догме биле директни апсурди, оне би и тада биле истините, јер не потичу из људског умовања него из чињеничног стања, из чињенице вечно живог и васкрслог Христа. И најзад, ево и једног још помирљивијег става чији је представник Климент Александријски: Философија није никакав стварни противник хришћанству, него напротив, савезник, јер су Платон, Сократ и Аристотело својом философијом припремали многобожачки свет за хришћанство као што су старозаветни пророци припремали јеврејски народ. А код бл. Августина су философија и теологија спојене.

Из таквог узајамног односа философије и хришћанства родила се у средњем веку схоластика за коју је тешко рећи да ли је више философија или теологија. У сваком случају, ако је и философија, она је постала слушкиња теологије. Но пошто је она у великој мери и за дуго време искључила остале облике философије, то је онда читав тај период представљао најужи и најприснији савез теологије и философије.

У тако складан однос ренесанса уноси нови раздор. Само сада су теологија и философија промениле позиције. Сада философија

отима од схоластичке теологије заставу емпиризма, оптужујући схоластику за бесплодни рационализам — иако је оптужба била нетачна — па Јум у име емпиризма сасвим озбиљно захтева да се спали као обична врачка и сујевеље свака она књига која не садржи испитивање на основу експеримената и математике. Ту он не само алудира, него директно апострофира теологију. Јум је у својој великој ревности за чињенице и математику, изгледа, превидео да би и добар део његове философије морао такође отићи на ломачу, и то не само у средњем, инквизиторском веку, него и данас, јер многи материјалистички философи с правом одбацују извесне основне ставове његове философије.

Кант је можда још више продубио тај јаз између философије и теологије својом познатом критиком доказа о постојању Божјем. Хајне упоређује Канта са Робеспјером и каже да је Кант учинио и дакле више него Робеспјер. „Онај је — вели Хајне — убио краља и неколико хиљада Француза, али Кант је по мишљењу Хајнеа убио Бога, поткопао лагум под најскупље темеље теологије”. Ова Хајнова фраза је свакако претерана. Нити је Кант хтео да убије Бога, нити га је убио. Али је заиста хтео да убије теологију као рационалну науку, порекавши јој принципијелну могућност. Тако је већ 18. век припремио сасвим раскрчен терен за појаву позитивизма, философије и религије чији је зачетник Огист Конт, чији је овоземаљски живот трајао од 1798. до 1857.

ЛИЧНОСТ ОГИСТА КОНТА

Рођен 1798. и васпитан у строго римокатоличкој и пројалистичкој породици, Огист Конт је до своје четрнаесте године био ватрен римокатолик. Тада је изгубио веру, а затим и своје пројалистичко убеђење. На политехничкој школи је показао своје изванредне интелектуалне квалитете.

Због својих политичких неслагања са васпостављеном монархијом, а и због сукоба са личним непријатељима који су били моћнији од њега, више пута је долазио у материјалну тешку кризу из које се извлачио уз помоћ својих пријатеља и поштовалаца. Најпре му је помогао Сен Симон с којим је сарађивао 7 година док се није разочарао у њега због извесних некоректних поступака. А другом приликом су га помагали пријатељи из Енглеске на заузимање Џон Стјуарта Миља, као и поштоваоци из Француске.

Борба са свим тим недаћама, као и иначе ситуација у којој се он налазио, свакако су допринеле да доживи душевни слом, те да осам месеци проведе у душевној болници где је доктор Ескирол констатовао дијагнозу: наступ маније праћен меланхоличном депресијом. Отпуштен је као неизлечив. Но нега мајке учинила је оно што није могла болница. Он је оздравио, вратио се у нормалан живот и научни рад, али сличне кризе су се ипак понекад поновиле.

Од његових многих научних и философских дела свакако су најзначајнија: *Курс позитивне философије* и главно дело које се тиче религије: *Систем позитивне политике* или *Расправа о социологији која установљује религију човечанства*.

Биографија Исидора Огиста Конта; макар била изложена и у најкраћим цртама не сме се завршити а да се не спомене његова велика, управо мистична љубав према једној изузетно интелигентној, нежној и осећајној жени, Клотилди де Во, коју је упознао 1845. год. а која је умрла већ 1846. Нема никакве сумње да је његова позитивистичка религија била увелико инспирисана и условљена баш том неизмерном љубављу. Земаљски живот му се угасио 5 септембра 1857. године.

ФИЛОСОФИЈА ОГИСТА КОНТА

Шта је тај човек донео човечанству? Донео је две ствари: философију позитивизма и религију позитивизма. Шта значе та два дара, или те две речи?

По речима самог Конта, „*основна карактеристика позитивне философије јесте тврдња да су све појаве потчињене неизменљивим природним законима*”. Извор нашег научног сазнања, као и мерило његове истинитости јесу једино математика и посматрање. Традиционалну логику којом су се служили философи пре њега, он одбацује као преживелу старудију метафизичке философије. У доктрини позитивизма само чињенице и закони могу бити предмет посматрања и, према томе, једини предмет нашега сазнања. За питања о супстанцији, о узроцима било првим било финалним, позитивизам се не интересује, јер она стоје ван могућности нашег позитивног сазнања. У томе управо и јесте битна разлика између философије позитивизма и раније теолошке и метафизичке философије.

Овакав став Конт образлаже законом о три стања кроз која пролази сазнање сваког човека посебно и човечанства као целине. Прва фаза у развоју људског сазнања је теолошко објашњење појава. То објашњење је фиктивно, јер се ослања на духове, богове, па баш и на једног јединог Бога, а све су то само исфантазирана бића. Друга фаза је метафизичко објашњење појава. Оно је апстрактно. Ту се појављују разне апстракције уместо оних теолошких натприродних бића која су замишљана као конкретна. Најзад долази научно, или позитивно схватање и објашњење света, и то је дефинитивно. Сваки савремени човек, каже Конт, може приметити на себи да је у детињству био теолог, у младости метафизичар, а у зрелим годинама физичар. А исто тако и човечанство. До Ренесанса оно се налазило у теолошком стадију духовног развића. Од ренесансе наступа метафизички стадиум, а 18. и 19. век представља научни стадиум.

Други основ Контове позитивне философије, исто толико важан, јесте класификација наука, или хијерархија наука. Према позитивној философији постоје шест главних наука, и то: математика, астрономија, физика, хемија, биологија и социологија. Социологију је управо он сам основао као позитивну науку.

Да бисмо добили потпунију слику позитивизма треба истаћи још и то, да у позитивном научно сазнању људски дух напушта тежњу за апсолутним појмовима. То је непостижно и бесплодно. Синоним „*позитивног*” јесте „*реално*” и „*корисно*”, „*извесно*” и „*тачно*”, „*органско*” и „*релативно*” за разлику од оне претходне метафизичке и

теолошке философије која је фиктивна, апстрактна, недоказана и недоказива, и која тежи за апсолутним.

То је први део пакета, званог позитивизам. А шта је у другом његовом делу? Ту је позитивистичка религија и политика позитивистичка социологија!

Социологија је по њему врхунац свих наука, као што је и човечанство остварење свеопште еволуције. Човек је по њему, строго говорећи ништа друго него једна апстракција, а једино што је реално, то је човечанство. Тако он пише на 692. страни VI тома свога „Курса позитивне философије“. И та велика идеја човечанства, а не кроз хипотетична идеја Бога, послужиће као основа социјалног морала, истински стварног и научног — продужује Конт на 691. и 857. страни истог тома.

Социологија као врхунац свих наука мора да се послужи историјским проучавањем друштвених појава, без чега она не би могла бити позитивна наука. По тврдњи те позитивне социолошке науке основ људског друштва је породица, а не појединац. У породици морају постојати — тако каже Конт — две врсте односа: потчињеност полова и потчињеност по старешинству. Жена је природно потчињена мужу, а деца родитељима. *Друштво као целина не може постојати без поделе рада.* То су основни принципи његове друштвене статике. Међутим друштвена динамика представља главни део његове социологије. Та динамика почива на оном малопре поменутом закону о три стања кроз која пролази човечанство. Предмет динамике је друштвена еволуција, друштвени прогрес који се састоји у сталном побољшању материјалних услова живота. А одлучујући фактор у еволуцији човечанства јесте интелектуална еволуција.

Друштвени поредак по Конту почива на духовном поретку. А тај духовни поредак је религија. Али која?

Конт је имао пуно симпатија за феудални средњи век и за Римокатоличку цркву за чију моћ и организацију је имао увек дивљења и похвале. Али, француска револуција је уништила њену политичку моћ коју је начела већ реформација, а природне науке су, по његовом убеђењу, оспориле тачност не само римокатоличких него уопште хришћанских па чак и свих религијских догми, па је зато немогуће вратити се на римокатолицизам. А пошто је религија нужна као идејна база друштва, то онда нема другог излаза, него створити позитивну, или позитивистичку религију. Тог посла латио се он лично. Каква ће бити та религија?

Као и Будина, без догми. Не постоји никакав ни лични ни безлични Бог. Тај појам нејасан и непрецизан, крајње хипотетичан, без икаквих позитивних доказа, може бити само остатак оне пропале теолошке и метафизичке философије. У религији позитивизма његово место заузима идеја Човечанства, или Велико биће, које се састоји не само из садашњих генерација, него и из свих прошлих и будућих. Земља, као боравиште тога великог бића, јесте Велики Фетиш. А простор у коме се она креће јесте велика средина. Тако имамо позитивистичко „Св. тројство“. А анђели? Постоје и они. „Вјерују“ те нове религије нема 12 чланова као хришћанско, нити 7 као муслиманско, нити 13 као Моше Мајмонидеса, него само три: „Љубав као принцип, Ред као основа, Прогрес као циљ“.

Религија мора имати и неки морал. Што се тога тиче, ту је Конт још сажетији. Цео морал се састоји у принципу: „Живи за другог”.

Посебно место у религији О. Конта заузима жена. Она је носилац позитивних религијских осећања. Она је симбол Највишег бића. Зато је он Велико Биће често називао Богињом, а не Богом.

Религија, ако хоће да буде потпуна, мора имати и култ. Огист Конт се и за то постарао. Установио је приватни и јавни култ. Као што Мухамед обавезује своје вернике да се пет пута дневно моле Алаху, или као што у православним манастирима постоји јутрење, часови, вечерње, повечерје и полуношница, тако и Конт обавезује своје следбенике на обавезан лични култ који се састоји у томе да се човек три пута дневно у облику молитве, која је заправо само један дубоки поетски излив осећања, обраћа живој или мртој личности која је за њега извор љубави и доброте. Домаћи култ припрема човека кроз својих 9 св. тајни за његово уједињење са човечанством. Најзад, постоји и јавни култ Великом Бићу чији храмови треба да буду подигнути међу дрвећем и опкољени гробовима знаменитих личности. Обреди би се вршили у празничне дане који треба да подсећају на значајне догађаје у историји човечанства. Зато је он начинио и позитивистички календар по коме је година подељена на 13 месеци од којих је сваки носио име неке знамените личности, на пр. Хомера, Аристотела, Архимеда, Цезара, св. ап. Павла и тд. Сваки месец има 4 седмице у којој је сваки дан посвећен некоме.

Покрај догме, морала и култа, четврти елеменат религије јесте верска заједница, у хришћанству Црква. Конт и то предвиђа. Треба да постоји позитивистичко свештенство коме је он врховни свештеник, папа.

Револуционарна година 1848. пружила је Конту прилику да примени свој програм друштвене обнове. Издавао је манифесте, одржавао јавна предавања, упућивао апеле властима, партијама, корпорацијама, чак и генералу језуитског реда Беку, предлажући му савез са позитивистима, али задржавајући за себе улогу Врховног свештеника Човечанства. Али, он је већ тада назрео да се јединство његовог позитивистичког покрета крњи. Литре је усвајао само научни део учитељевог програма, одбацујући социјално-религијски. Зато га је Конт формално екскомунуцирао, али је тиме запао у недоумицу коме да повери улогу врховног свештеника, ко да га наследи, јер други његов ученик Пјер Лафит изгледао му је недовољно енергичан за Врховног свештеника. Од тада се позитивизам дели у два правца. Један је ортодоксни који у потпуности следи свога учитеља, а други је независан, дисидентски.

После смрти Огиста Конта ортодоксна група изабере себи за Врховног Шефа Пијера Лафита, кога је наследио 1903. Шарл Жанол. А после његове смрти 1914. настала је шизма у крилу ортодоксног позитивизма у Француској. С једне стране је био Емил Кора као председник интернационалног позитивистичког комитета, а с друге Жорж Дехерм који се више ангажовао у социјалној акцији и 1918. званично основао групу Огиста Конта. Уз ортодоксни позитивизам се прикључила и једна група врло шареног религиозног убеђења, од чистог римокатолицизма све до чистог атеизма.

У Енглеској су истакнути представници Контизма били Ричард Кангрев, Фредер Харисон и чувени романсиер Џорџ Елиот (мис Еванс) која је у својим романима пропагирала доктрину алтруизма и прогреса. У Шведској је 1880 године др Нистром основао друштво позитивиста чија се пропаганда ширила међу радницима. Велики португалски револуционар Теофило Брага основао је снажну антирелигиозну грану контистичког позитивизма. Но изгледа да је Контов позитивизам имао највише успеха у Јужној Америци, специјално у Бразилу где га је донео и увео Бенџамин Констант после револуције од 1871. Чак је и у заставу Бразила унесена позитивистичка парола: Ред и Прогрес.

Оној другој независној грани чисто научног позитивизма били су најистакнутији представници Литре и Џон Стјуарт Миљ који су одбацивали Контову социологију, нарочито религију сматрајући све то за последицу његовог душевног растројства које му се повремено јављало и после изласка из болнице.

Треба поменути још и то да се ортодоксни позитивизам, специјално у Француској добро слагао са масонским ложама, да је био носилац лаистичких идеја или секуларизације, то јест отпадања од Цркве и да се његов утицај осећао до другог светског рата и у култури и у просветном систему. Још сам и ја као гимназист имао прилике да у гимназији присуствујем прославама разних нерелигиозних празника, у стилу Контовог позитивизма, чему смо се од срца радовали, јер ће нам пропасти час математике или физике или хемије. Не знам шта ли би Конт рекао на ту нашу радост? Да ли би жртвовао религију, или науку!?

МИШЉЕЊА ФИЛОСОФА О КОНТУ

Без обзира да ли се један православни теолог може сложити са Контовом философијом и религијом, па и без обзира на чињеницу да је Конт имао нападе душевног растројства, објективност захтева да се о Конту говори са поштовањем. Али, то поштовање нас не обавезује да се с њим сложимо баш у свему, по сваку цену, чак и кад није био у праву са својим схватањима. Али и покрај све своје болести и философских промашаја, о њему се мора рећи да је био велики критички дух, проницљива интелигенција, снажна осећајност и богата ерудиција. Његов утицај на философију 19. века је очигледан. *Емил Фаго* назива га најмоћнијим сејачем идеја у 19. веку. *Леви Брил* каже да је Огист Конт човек који својом философијом представља 19. век. *Шарл Морас* га увршћује у највеће интелигенције, ранга Дантеовог. *А Жорж Деерм* га назива највећим философом бар 19. века.

Додуше, има философа већ и међу самим позитивистима, а поготову међу материјалистима који се са овако високом оценом Огиста Конта не би сложили.

Читајући Историју западне философије од Бертранда Расела опазио сам једну чудновату чињеницу. У онолико дебелој књизи, на неких 850 страна, Расел не помиње ни један једини пут ни име Исидора Огиста Конта, ни реч позитивизам. Чак и у оном поглављу које носи наслов „*Философска струјања у XIX веку*“, где се помињу личности

које за философију значе неупоредиво мање него Конт — на пример Фридрих Велики, ни ту нема ни словцета о Конту и о позитивизму. Кад би ми пало на памет да се послужим логиком оних који кажу да Христос није постојао јер ето, нико о њему није ништа написао, ја бих тада са још далеко већим правом могао закључити да ни Огист Конт није постојао. Јер, да га је било, Берtrand Расел би сигурно чуо за њега, па би нам испричао то што зна о њему. Међутим, онај распричани Расел ћути о њему као заливен. Већи шамар Конт ни од кога није могао добити.

ОСВРТ НА КОНТА И ПОЗИТИВИЗАМ СА ГЛЕДИШТА ТЕОЛОГИЈЕ

За хришћанску теологију је Конт свакако интересантна личност. Не оспоравајући ни мало његову оригиналност, остаје ипак чињеница да је Конт са својом философијом имао врло сличне претходнике, за које је Конт сасвим сигурно знао.

Пре свега његов негативан став према проблемима метафизике заузимао је скоро буквално исто и стари азијски философ Сидарта Гаутама, Буда. Осим тога, ту у његовом комшилuku, па скоро и његови савременици, Јум у Енглеској и Кант у Немачкој, заступали су исти такав став према метафизици и према рационалној теологији. И Конт, као и Кант, сматра немогућим сваки рационалан одговор на питање да ли Бог постоји или не. Но покрај те њихове подударности постоји и разлика међу њима. Наиме, Кант је својом критиком чистог ума тврдећи да се не може доказати разумом нити да Бога има нити да Га нема, оставио човека на пола пута између религије и атеизма. Можда је он и увидео тежину и неподношљивост такве ситуације, па је у Критици практичног ума ипак дао за право религији, признавајући да је постојање Божје постулат практичног ума.

Конт полази истим путем као и Кант. И он оспорава могућност рационалног сазнања Божје егзистенције. Али, он се не задржава на пола пута као Кант. Из те тврђење да се не може ни математиком ни непосредним посматрањем доказати постојање Божје, он изводи тврду закључак да Бог онда уопште и не постоји. И он изричито, у име позитивистичке науке, то и тврди.

Велико је чудо како Конт, тако логичан човек, није опазио колико је велик и недозвољен скок у закључивању учинио таквим својим атеистичким ставом. Јер, заиста је чињеница да се постојање Божје не може доказати неким математичким формулама нити непосредним посматрањем простим оком, или кроз микроскоп или телескоп. Али, зар су математика и непосредно посматрање заиста једини извор свег нашег сазнања и целе целцате истине. Ако је тако, зашто онда Конт није, сходно принципима позитивизма, изнео један математички или експериментални доказ да Бога нема, па тек онда да научно, позитивно утврди атезам! А такав доказ, који би био једини оправдани основ такваног научног атеизма нити је изнео Конт, нити ико пре њега, нити ико после њега.

Друго, ми ни мало не оспоравамо вредност математике ни експерименталних наука на којима Конт хоће да заснује свој позитивизам. Али имамо права да питамо Конта, зашто он — кад је тако велики

љубитељ математике и посматрања — није своју философију свео на математичке формуле и на голо посматрање чињеница, него се и он, на крају крајева, ипак служи оном истом људском логиком коју је принципијелно прогласио за трице и кучине, одбацивши је као теолошку старудију!

Треће, Конт каже да социологија као врхунац свих наука мора да се послужи историјским проучавањем друштвених појава, без чега она не би могла бити *позитивна* наука.

Лепо је то, и тачно. Али, који је то историчар који би нам могао математичким методом, или методом непосредног посматрања, приказати узроке, ток и последице француске револуције? А о оним прастарим догађајима из преисторије, да и не говоримо! Може ли се загазити у ту област, а да се човек не ослони на веру и логику, два поштапача које је Конт такорећи уз анатему екскомунуцирао из свога позитивног система!

Четврто, могао би се ставити знак питања над оним законом о три ступња развоја човека и човечанства. Има додуше, у томе закону извесне тачности, али да ли се та тачност може онако педантно математички и посматрањем доказати како то захтева дух позитивизма?! И не само то! Могу се навести чињенице које читав тај закон приказују врло ровитим. По томе закону човечанство има један бескрајан период у прошлости који представља теолошки стадиум, и један бескрајан период у будућности који представља позитивни, научни стадиум. Између та два бескрајна стадиума налази се један сразмерно врло кратак период од два века 17. и 18. век. Међутим у сваком од та три периода можемо пронаћи методе које спадају у она друга два периода. Старе цивилизације из теолошког периода знале су још како добро и геометрију и математику и астрономију. Чак су знале и за извесне физичке и астрономске законе. Исто тако онај метафизички период родио је највеће математичке умове Паскала, Декарта, Лајбница, Њутна, који су створили високу математику. А у 19. и нашем веку не може наука а да не говори и о извесним апстракцијама као у метафизичко доба, као што је појам силе, енергије, појмови који означавају заиста нешто конкретно, али којима нисмо кадри да дамо чак ни честиту вербалну дефиницију, а камо ли да уђемо у познавање њихове суштине, и то још математиком и посматрањем. Исто тако се у данашњој науци поново и још увек говори и о финалитету, целисходности па чак и о индетерминизму баш у области микрофизичких феномена. Најзад, на основу које математике или посматрања је могао Конт тврдити да ће се мисао човечанства зауставити во вјеки вјеков на његовом позитивистичком стадиуму? То је једна чисто априористичка теза коју је искуство већ сада оповргло.

Исто тако ровито стоји ствар и кад су у питању та три стадиума код сваког човека посебно. Тај Контов закон о три ступња индивидуалног развића сваког човека посебно, кад би био тачан, без икаквих ограда и ограничења могао би се свести на ону познату одавно демантовану паролу „трес физици трес атеи” (три природњака три атеисте). Искуство то пориче. Има људи који немају појма ни о физици ни о математици ни о астрономији, ни о биологији, а још како су велики и грлати атеисти. И обратно. Има научника највишег ранга, оних који су проналазили природне законе, а који су још како дубоко рели-

гиозни. Присиљен сам да вас замолим за један минут стрпљења, да бих вам ово илустровао на једном свом доживљају. Једног летњег дана 1963. године обрео сам се крај једног извора-чесме у Кошутњаку. Беше ту и нека баба тачно онаква какве се виђају само у дечјем позоришном комаду Ивица и Марица. Била је, очигледно неписмена. Неко јој је нанео неке неправде па се баба страшно наљутила и поче да псује Бога на сва уста. То ме је подстакло да се умешам, па ћу јој као тобож меким и полушаљивим тоном рећи: Баба, баба, зар се не бојиш Бога! Видиш у којим си годинама! Кад бабу тек тада спопаде бес, па поче грдити и Бога и свеце и мене! Шта је све рекла то не би могли репродуковати ни „ЧИК“ ни „БИТЕФ“, чак ни онај глумац из Ђосићевог „Открића“! Оканио сам се и бабе и даљег апологирања. Помислио сам у себи: каква разлика између ње и Њутна који је скидао каплу кад помене име Божје. Или ње и Михајла Пупина коме познавање физике није ни мало сметало да се са узбуђењем сећа свога свештеника из Идвора како о богојављенском водоосвећењу подигнутих руку к небу узвикује: „Велиј јеси, Господи, и чудна дјела твоја и ниједно же слово довољно будет ко пјенију чудес твојих“. Или између те бабе и Макса Планка који своје предавање у Берлину о односу религије и науке завршава речима да обе оне и религија и наука, имају исту лозинку: „Напред ка Богу“! Или између те бабе и Ајнштајна који каже да су у данашњем материјалистичком веку велики научници једини дубоко религиозни људи. Очигледно је баба постигла „позитивизам“ прескочивши теолошки и метафизички ступањ развића.

Пето, Конт је изгледа ипак најзад увидео колико је ранио и осакатио човека одузевши му религију, па је то покушао да накнади својом позитивистичком религијом. Али, то што је он дао човечанству уместо одузете праве религије, то је један од најлошијих сурогата религије. Тражити од религиозна човека да уместо Бога Створитеља и Сведржитеља обожава некакву магловиту идеју човечанства, што у крајњој линији значи да обожава сам себе, или земљину планету, или простор у коме се та планета налази, па то значи сурвати културна човека на лествицу испод фетишизма и анимизма. Јер, чак ни онај дивљак фетишист не обожава сам фетиш, него верује да у томе фетишу живи неки дух. Тражити од искреног хришћанина да Богородицу замени Клотилдом де Во, или којом било и каквом било женом, то значи да дукат од сурога злата заменим за тантузе и шљокице. Тражити од културна човека да трипут дневно напушта свој посао, у фабрици рецимо, или у школи, или у канцеларији, или на њиви, па да се моли „поетски“, не знам ни коме ни чему ни зашто, па то значи крајње подцењивање, управо исмејавање човекова достојанства са неприкривеним сатанским призвуком. Шта бисте ви, господо, рекли кад бих ја сада од вас путем неке власти захтевао да се молите овоме стубу — поетски?! У суштини то исто представља и молитва коју Конт тражи од својих следбеника. Одузети човеку, и нарочито детету, топлу радост Бадње вечери, или поноћке, или божићног јутрења, или неизказану и философски дубоку радост Ускрса Христовог, па му у накнаду за то дати пет минута ћутања у почаст великих људи који више нигде не постоје, или празна предавања о безсадржајним измишљеним праз-

ницима који су празници само по томе што су заиста празни, па то значи духовно опљачкати човека. Ето, то је религија позитивизма.

Додуше, Конт тражи од човека и љубав према другим људима, и поштовање родитеља и достојанство мужа у породици. Али, свако зна одакле је он то узео, па зато узимати такве ствари од Конта уместо од Христа и ап. Павла, то ми личи на куповину крадених ствари. Ипак је Кант боље накнадио штету коју је учинио религији својом критиком него Конт.

Најзад, и хришћанство има свој позитивизам. Позитивизам значи усвајање као истине само онога што је несумњиво проверено. То тражи и хришћанство. Ап. Павле пише хришћанима у Колоси: „Браћо, чувајте се да вас когод не зароби философијом или празном преваром по казивању људском, а не по Христу” (Кол. 2, 8). Исти апостол саветује хришћанима крајњу опрезност у поклањању вере, кад пише: браћо, испитујте духове, не верујте свакоме духу. Христос говори својим противницима: „Испитајте писма и видећете да она о мени говоре. И још нешто више, што је сасвим подударно са позитивизмом: Ако речима мојима не верујете, верујте мојим делима, јер она сведоче о мени. Кад су апостоли чули за васкрсење Христово понашају се тачно онако као што би се понашао сваки данашњи критичар и скептик и позитивист: не верују, мисле да им мирносице причају лаж. Чак и кад се Васкрсли појавио међу њима, они још и тада сумњају све док им Он није дао могућност да провере његово присуство. А Тома чак ни томе ни верује. Хоће он својим очима да види и својим рукама да опипа васкрслог Христа. Да видим ја тог критичара позитивисту који би умео радикалније да сумња и да проверава вести него што је то Тома учинио. Он се насумњао за сав свет. Ето, то је једна врста позитивизма, без трунке метафизике и теолошких фикција.

Позитивизам каже да су природни закони неизменљиви, а ипак релативни. То исто каже и хришћанство. Природни закони су по учењу хришћанске философије израз воље Божје, као и морални закон. С том само разликом, што су једни дати целокупној видљивој природи, а други људима као свесно-слободним бићима. Па као што је Бог неизменљив, тако је неизменљива и његова воља изражена кроз природне законе. Ако се по економији људског спасења укаже потреба да Бог учини чудо, онда Он то чини не тако што би изменио или укинуо природне законе, него баш напротив чини их сходно принципу двају основних и најопштијих закона природе. То је закон узрочности, јер Бог је узрочник чуда, и закон о покоравану слабије силе јачој који нам илуструје баш и Конту омиљена физика оним познатим паралелограмом сила. Бог је та бескрајна сила пред којом остале силе занеме и избледе као звезде пред сунцем. Уосталом, пошто природни закони нису апсолутни, као што је то случај са логичким и математичким, него су контингентни, то је онда разлог више за могућност чудеса. А да су чудеса не само гола логичка могућност, него и стварне чињенице, о томе имамо не само сведочанство врло ваљаних и веродостојних сведока који су положили живот за сведочанство онога што тврде, него и чињеница да људи и данас доживљавају чудесна исцељења у хришћанским светињама. Онај који то доживи, тај баш сасвим сигурно, пози-

тивно зна да чудеса постоје, као што је и Конт позитивно знао из хемије да је вода H_2O , а ми који нисмо имали прилике да то баш непосредно доживимо, можемо само да верујемо или не верујемо извештајцима и сведоцима, баш као што је и Конт у сред свог позитивизма морао да се ослони на веру у историјске изворе да би своју социологију учинио позитивном науком.

Само још две-три речи о математици. Позитивизам се не може замислити без математике, иако узгред буди поновљено, Конт није успео да целу своју философију импрегнира математиком. Хришћанство такође не излази пред људе са неким буквално математичким формулама. Али, као што нам математичке формуле, рецимо $a^2 + b^2 = c^2$, изражавају односе као сталне и вечне истине, тако има у свету извесних односа и извесних истина који су стални и важе за сва времена, а по природи ствари не могу се свести на „иксе“ и „ипсилоне“, али се зато могу изразити у књижевним параболама, то јест еванђелским причама. Прича о семену и сејачу, о пшеници и кукољу, о изгубљеној овци и непослушном сину, служе просто као какве математичке формуле кроз које је изражена вечна стварност применљива свуда, и свагде и на сваког човека. То је тако рећи математика своје врсте, ништа мање важна и ништа мање тачна од оне праве, буквалне. У извесним случајевима она је чак и нужнија од оне праве. Један пасионирани математичар узвикнуо је на рачун књижевности, а на запрепашћење свих опрезних људи, „Шта је то Милтон доказао својим „Изгубљеним рајем“. На то му је Богдан Поповић одговорио контра-питањем: А какво је стварно решење човековог бића пружила математика? Има истина чврстих и вечних и ван формалне математике. Налазимо их у Еванђељу па и у целој животној стварности. Зато би се могло рећи да је Конт својим позитивизмом не само искаркирао религију, него је окусио и философију, а могло би се рећи да је осакатио и саму науку.

Да завршим. Као што сте видели из излагања набројао сам много тачака у којима се не слажем са Контом. Али има две тачке из његовог позитивизма због којих сам му као апологет управо захвалан. То је његова тврдња да је човек по природи настројен да ову стварност тумачи теолошки. Ако ја њега ту добро разумем, то онда значи да је човек по природи религиозно настројен. То даље значи да је религија историјски старија од атеизма. То даље значи да је религиозност природно, првобитно стање човекове психе, а да је атеизам нешто што је тек накнадно придошло. Та признања ако су искрена, и ти подаци ако су тачни, потребни су ми као парче хлеба. Исто тако сам му захвалан и за чињеницу што је покушао да уништену откривену и природну религију замени својим сурогатом измишљене религије. И то много значи. Кад сам у првој свесци своје апологетике говорио о томе како је религија дубоко усађена у човековој природи, наводио сам за пример Буду и Махавиру, атеистичке философе чију је атеистичку философију религиозна душа азијских маса обрнула у религију. Конт није чекао да то од његовог атеизма учине масе. Учинио је он сам. И зато му од моје стране велика хвала!

Dr. Lazar Milin

POSITIVISM AND CHRISTIANITY

As the heir to and confirmation of Hume's scepticism and Kant's criticism, the positivism of Comte is a vivid example of the philosophical denial of religion, especially of Christianity. After having expounded the biography and evaluated the place of Auguste Comte in his time, the author argued about the essential features of Comte's positivistic philosophy and his positivistic religion, stating that:

— Buddha, Hume and Kant had an attitude towards metaphysics and religion similar to Comte. Only Comte was less consequential than they. He insists on reducing all our knowledge to empiric testing and mathematics wishing to base his atheism upon such a rational ground, overlooking the fact that the empiric testing can provide a basis only for agnosticism, never for a positive atheism, since neither Comte nor anyone before or after him could prove by experience and mathematics non-existence of God.

Comte's law of the three stages, through which every man as well as Mankind supposedly passes, is not only aprioristic, since it is not deduced from mathematics and experience, but it is contrary to experience, because we know that in all times there were atheists (i.e. »positivists«), who did not master any science whatsoever, and there were great scientists deeply religious.

Comte himself realized that by his elimination of Christian religion he crippled the spiritual life of man and therefore he offered his own substitute of religion which could not elevate the human heart. The love which he preached was borrowed from the Bible.

We could say that Christianity was also »positivistic« in its own domain, since it is based on physical facts of Christ's resurrection and his palpable miracles. The Apostles were critically-minded and »positivistic« concerning the news of Christ's resurrection. Christianity has its own »mathematics«, where the equations are the parables of Christ, which express the eternal relationship between God and man.

The author considers that Comte made an involuntary service to the Christian apologetics by asserting that historically religion is older than atheism, which would confirm that man in his nature is a religious being.